

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Nazwiska odimienne mieszkańców Cieszyna w XIX wieku

Author: Izabela Łuc

Citation style: Łuc Izabela. (2010). Nazwiska odimienne mieszkańców Cieszyna w XIX wieku. W: W. Korzeniowska, U. Szuścik, A. Murzyn (red.), "Przemiany kulturowo-oświatowe i społeczne na pograniczu : studia, materiały i szkice - w 100-lecie "Zarania Śląskiego"" (S. 160-170). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

IZABELA ŁUC

Nazwiska odimienne mieszkańców Cieszyna w XIX wieku

„Nazwiska są czułym sejsmografem zjawisk i przemian, które wchodzą w zakres kultury. Stanowią [...] ich odbicie i są przez nie determinowane w zakresie budowy językowej i pierwotnego znaczenia oraz społecznego funkcjonowania i [...] pełnią funkcję kulturotwórczą, gdyż są nośnikami określonych treści i wartości związanych z danym człowiekiem [...]”¹.

Pojęcie „nazwisko” powstało w kulturze polskiej wcześniej niż wyraz ten wykształcił znaczenie, choć to było oddawane (zastępowane) innym terminem². We współczesnym polskim systemie nazywania ludzi nazwisko charakteryzuje się takimi cechami, jak: dziedziczność, niezmienność, obowiązkowość i powszechność³. Tak rozumiane nazwisko, pojawiło się w Polsce dopiero w wieku XIX. Współcześnie nazwisko to „znak reprezentujący człowieka, etykieta jego osoby”, będące jednocześnie „symbolem rodziny, jego cechą zewnętrzną, łącznikiem wszystkich jej członków”⁴.

W kontekście diachronicznych rozważań dotyczących nazwisk warto przywołać stanowisko K. Rymuta, który podkreślał: „Na nazwisko trzeba patrzeć jak na swoisty proces historyczny. Podobnie sam termin »nazwisko« trzeba traktować historycznie, gdyż jego zakres pojęciowy ulegał zmianom w ciągu wieków”⁵.

¹ Z. KALETA: *Nazwisko w kulturze polskiej*. „Prace Slawistyczne”, nr 107. Warszawa 1998, s. 183.

² EADEM: *Nazwisko w kulturze polskiej: powstanie pojęcia i funkcji nośnika wartości*. W: *Onomastyka i leksykologia*. Red. H. POPOWSKA-TAMBORSKA, J. DUMA. Warszawa 1997, s. 145.

³ J. BUBAK: *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*. Kraków 1986, s. 25.

⁴ J. SADOWSKI: *O imieniu i nazwisku*. Warszawa 1902, s. 122—128.

⁵ K. RYMUT: *Nazwiska*. W: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Red. E. RZETELSKA-FELESZKO. Warszawa—Kraków 1998, s. 150.

Nazwisko jest antroponimem o złożonym podłożu semantyczno-motywacyjnym (i / oraz / lub strukturalnym)⁶, determinowanym potrzebą dodatkowej indywidualizacji i identyfikacji człowieka — zarówno jako jednostki, jak i członka społeczności. Pragmatyka komunikacyjna, wyrażająca się m.in. w skonkretyzowanych użyciach nazwiska, autotelicznie nadaje mu aksjologiczny, emocjonalny i symboliczno-duchowy wymiar.

Wśród repertuaru nazwisk mieszkańców Cieszyna wynotowanych z materiału analitycznego⁷, m.in. nazwisk odapelatywnych oraz ich (pod)kategorii: nazwisk od przezwisk charakteryzujących, nazw zawodów, odmiejscowych⁸, obcych językowo (fonetycznie) i kulturowo, (nie)derywowanych sufiksalnie i paradygmatycznie, pojawiła się pokaźna liczba nazwisk równych imionom oraz ich derywowanych form. Nazwiska odimienne, podobnie jak odmiejscowe oraz pochodzące od etników, zalicza się do nazwisk pochodzących od nazw własnych, które powstały dzięki transonimizacji (w wyniku przesunięć z innych kategorii onimicznych).

Wśród nazwisk motywowanych przez imiona jako cenne źródło badań nad sposobami językowych adaptacji nazw osobowych można wyróżnić dwie podstawowe grupy: (1) nazwiska równe pod względem formalnym i brzmieniowym pełnym lub derywowanym formom imion (nazwiska odimienne bezprzyrostkowe); (2) nazwiska powstałe przez derywację słowotwórczą. Nazwiska odimienne pojawiły się jako drugie określenie osoby (w celu identyfikacji osób noszących to samo imię), a następnie stopniowo obejmowały całą rodzinę (przechodząc z ojca na syna, z męża na żonę) i pełniły funkcję wspólnotową.

W początkowym okresie powstawały one dzięki kilku możliwościom, do których J. Bubak⁹ zaliczył: (1) tworzenie w dokumentach dwuwyrazowej nazwy osobowej przez wpisywanie obok łacińskiej, oficjalnej formy imienia, jego polskiego, potocznego wariantu (równolegle jako drugi wyraz pojawiała się pełna

⁶ Por. „Imiona [...] i nazwiska jako pewna kategoria znaków, pełniące rolę komunikacyjną poprzez identyfikację — desygnację jednostkową w płaszczyźnie *parole* tylko w pewnym ograniczonym zakresie są oparte na systemie językowym. Tworzą system antroponimiczny — zbiór znaków pozostających wobec siebie w układzie korelacji powodowanej głównie względami leksykalno-etymologicznymi, morfologicznymi oraz funkcjonalnymi, realizowanymi w konkretnym akcie komunikacyjnym”. S. GALA: *System antroponimiczny imion, przezwisk, nazwisk*. W: „Językoznawstwo”. T. 13. Red. S. GALA. Warszawa—Wrocław 1991, s. 140.

⁷ Podstawą eksцерpcji materiału antroponimicznego były dokumenty archiwalne (księgi metrykalne chrztów) z lat 1801—1900, przechowywane przez parafię rzymskokatolicką św. Marii Magdaleny oraz parafię ewangelicko-augsburską w Cieszynie.

⁸ K. RYMUT (*Nazwiska...*, s. 151) podkreśla, iż ze wszystkich wymienionych grup nazwisk jedynie nazwy osobowe pochodzące od nazw miejscowych od samego początku stanowiły drugie (w odróżnieniu od imienia i przezwiska) określenie człowieka.

⁹ J. BUBAK: *Geneza nazwisk polskich równych imionom*. W: *Warsztat współczesnego onomasty. Materiały z III Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej*. Red. D. KOPERTOWSKA. Kielce 1983, s. 20.

forma imienia); (2) powstawanie sufiksalnych lub bezsufiksalnych form patronimicznych; (3) wpisywanie do aktu urodzenia dziecka nieznanymi rodziców dwóch imion, z których drugie pełniło funkcję nazwiska¹⁰.

Penetracja badawcza materiałów źródłowych umożliwiła wyodrębnienie następujących grup nazwisk odimiennych¹¹: (1) nazwiska będące imionami pełnymi, (2) nazwiska w formie imion skróconych, (3) imiona zdrobniałe i zgrubiałe jako nazwiska, (4) nazwiska tworzone od imion ojców, (5) nazwiska urabiane przez przyrostki złożone; (6) nazwiska odimienne o podwójnej motywacji. W obrębie tej typologii zastosowano dodatkowo podział etymologiczny imion (m.in. na germańskie, chrześcijańskie, słowiańskie, inne), które ukształtowały nazwiska. Swoistość stosunków pogranicza cieszyńskiego¹² (determinanty historyczne, administracyjno-prawne, ekonomiczne, gospodarcze, społeczno-narodowościowe, religijne czy migracyjne) eksponuje się wyraziściej w analizie i interpretacji warstwy nazewniczej, m.in. poprzez odsłanianie nawarstwionej kultury nazwiskotwórczej wieków poprzednich.

Pochodzący z dziewiętnastowiecznych dokumentów materiał źródłowy dowodzi, że nazwiska powstałe od imion¹³ tworzą zbiór liczący 584 formy.

Nazwiska odimienne w formie imion pełnych (bezprzyrostkowe)

Cechą antroponimiczną charakterystyczną dla pogranicza cieszyńskiego jest m.in. pokaźna liczba nazwisk utworzonych od pełnych imion pochodzenia chrześcijańskiego, stanowiących zbiór 142 form, czyli około 24% wszystkich wynotowanych nazwisk odimiennych. Podstawowym rdzeniem (trzonem) tego typu nazwisk są imiona zapisane w Biblii, głównie hebrajskie i aramejskie, które zostały zapożyczone z łaciny i greki, a następnie zasymilowały się z innymi

¹⁰ Jak pisze Z. KALETA (*Nazwisko w kulturze polskiej...*, 52—54), imię występujące na drugim miejscu, po innym imieniu, było potencjalnym nazwiskiem, niezależnie od tego, czy pełniło pierwotnie funkcję drugiego imienia, patronimu czy hipokorystycznej formy imienia pełnego.

¹¹ Por. klasyfikację P. BAKA: *Typy nazwisk i przezwisk odimiennych w ziemi piotrkowskiej*. W: „Acta Universitatis Londziensis”, „Folia Linguistica”. T. 34. Łódź 1995, s. 5—28.

¹² Cieszyn w XIX w. był zamieszkiwany przez Czechów, Niemców i Polaków oraz w mniejszej liczbie przez Słowaków, Węgrów, Włochów i Żydów, podlegających administracji niemieckiej. W związku z tym, zapisy nazwisk najczęściej wykazują fonetyczne i graficzne cechy germanizacji przy jednoczesnej ich polonizacji.

¹³ W wielu wypadkach nie zawsze możliwe jest ustalenie funkcji formantu, czyli tego, czy dana nazwa osobowa była derywowana w płaszczyźnie imiennej, czy nazwiskowej. Por. D. KOPERTOWSKA: *Problem klasyfikacji nazwisk*. W: *Warsztat współczesnego onomasty...*, s. 35—47.

językami, podlegając różnym procesom adaptacyjnym. Na fakt ten wskazuje M. Malec, która podkreśla: „Młodsza chronologicznie warstwę tworzą imiona chrześcijańskie, które do skarbca imion świętych weszły w średniowieczu, tj. gdy chrześcijaństwo zdobywa Europę zachodnią”¹⁴; wówczas do kanonu imion chrześcijańskich weszły równolegle imiona o rodowodzie germańskim lub imiona chrześcijańskie w wersji niemieckiej i / lub łacińskiej (por. *Albrecht, Andres, Chrystian / Kristian, Christoph / Krisfof, Friedrich, Lorens, Lukas, Peter*); wśród nich wynotowano językowe różnice w zapisach źródłowych (por. np. *Fritz / Fritz < Frycz, Mois < Mojżesz, Thomas < Tomasz, Victorius < Wiktor, Błażeg < Błażej, Karell < Karol, Grigor < Grzegorz, Fiedor, Siergiej*).

W grupie nazwisk pochodzących od imion pełnych wynotowano nieliczną grupę imion świeckich (około 6%) oraz imion pochodzenia słowiańskiego (około 4%).

Wśród nazwisk utworzonych od pełnych imion genetycznie związanych z kulturą chrześcijańską¹⁵ w grupie nazwisk odimienych bezprzyrostkowych wynotowano 83 nazwy osobowe (por. np. *Adam < bibl., Augustyn / Augustin < łac., Baptista < łac. Baptysta < ap. baptysta ‘chrzciciel’, Barnaba < hebr., Briggitta < celt., Barabasz < hebr., Brýchcy < celt., Dawid < bibl., Dominik < łac., Elias < bibl., Gabriel / Gabryel < bibl., Gawel / Gawo! / (gw.) < łac., Klemens < łac., Libor < celt. lub łac., Lazar < łac. Łazarz, Marek < łac., Materna < łac. Maternus, Martin < łac. Martinus, Melcher / Melchior < hebr., Pinkas < Pinkus < bibl., Prokop < grec., Szczepan / Szczepaniec < grec., Zachariasz / Zacher < bibl.)¹⁶. Na tej podstawie można wysnuć wniosek, że pokaźna liczba imion chrześcijańskich w dziewiętnastowiecznych nazwiskach mieszkańców Cieszyna dowodzi silnego przywiązania Ślązaków do tradycji religijnej.*

Na terenie pogranicza cieszyńskiego nazwiska często były motywowane przez pełne imiona pochodzenia niemieckiego. Wśród nich najczęściej pojawiały się te, których podstawy weszły do kanonu świętych imion chrześcijańskich (por. *Fridrich < Fri(e)drach, Heinrigk / Heinrich < Heinrich*). Nazwiska genetycznie niemieckie licznie reprezentują zbiór nazwisk odimienych z grupy bezprzyrostkowych (35%).

Wśród nazwisk jednobrzmiących z niemieckimi imionami pełnymi noszonymi przez mieszkańców Cieszyna wynotowano m.in. formy: *Adalbert Albert, Albrecht, Alois / Aloisin, Arnold, Biernat, Bernard, Bertold, Bienert, Burchert*

¹⁴ M. MALEC: *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*. Kraków 2001, s. 30.

¹⁵ W tej grupie zamieszczam imiona biblijne: motywowane przez postaci ze Starego i Nowego Testamentu, związane z Biblią przez tradycję, motywowane pierwotnie przez świętych okresu starochrześcijańskiego oraz motywowane przez świętych średniowiecza.

¹⁶ Zastosowane skróty językowe: adapt. — adaptacja, ap. — apellativum, aram. — aramejskie, celt. — celtyckie, germ. — germański, grec. — grecki, hebr. — hebrajskie, hipokor. — hipokorystyk, im. — imię, łac. — łaciński, niem. — niemiecki, sw. — staro-wysoko-niemiecki, złoż. — złożenie.

Burghard, Burkhard(t), Burchard(t), Dittrich / Di(e)ttrich, Ehrenhardt, Gottlieb, Gottwald, Gerhard, Geischart, Herbert (swn.), *Herder, Hermann, Lamprecht, Ludwig, Muntrich / Mund(e)rich, Otte / Ott, Reichard / Rihhart, Rudolf, Sigmundt, Wilhelm, Walter / Wolter, Weiner / Werner, Ulrich*. W grupie imion pełnych wynotowano 8 nazwisk odimiennych o różnym (niechrześcijańskim) pochodzeniu (por. np. *Anatol, Bohun / Bochen, Gallina*¹⁷, *Leonia, Orel < Aurel < Aurelin*).

Materiał analityczny poświadcza, że imiona słowiańskie wywarły niewielki wpływ na kreację nazwisk mieszkańców Cieszyna (w porównaniu z innymi kategoriami imion). Reprezentowane przez 7 przykładów słowiańskie imiona są w większości formami imion pełnych złożonych (por. *Kasimir / Kaszimir < Kazimierz, Watzlaw < czes. Wacław, pol. Więcesław, Lech, Zawisza*) lub ich zgermanizowanymi wariantami (por. niem. *Adalbert < pol. Wojciech, niem. Stenzel < pol. Stanisław, niem. Wenzel < pol. Stanisław*, które z czasem weszły w krąg kultury chrześcijańskiej). Podane wskazania zamykają zbiór nazwisk odimiennych bezprzyrostkowych.

Imiona skrócone jako nazwiska rodowe

Nazwiska utworzone od bezsufiksalnych hipokorystyków pochodzenia chrześcijańskiego zamykają się w liczbie 76 odnotowanych form, stanowiących 13% wszystkich nazwisk odimiennych. W grupie tej mieszczą się nazwiska utworzone na drodze derywacji dezintegralnej (hipokorystycznej), równoznacznej z jego spłaszczeniem, wśród których pojawiają się (i wyróżniają frekwencyjnie) formy utworzone na gruncie języka niemieckiego. Procesom redukcji ulegały różne elementy imienia pełnego (m.in. sylaby / człony nagłosowe, śródgłosowe lub wygłosowe), co poświadczaają wynotowane przykłady: por. *Abl < Abel, Adel < Adela, Adler < Adalhari, Albwin, Alex < Aleksander, Alexa < Aleksandra, Angel < Angela, Ambros < Ambroży, Ast < Astrid, Aust < August, Bahr < Bartłomiej, Bart < Bartłomiej, Behn < Behnard, Berent < Bernard, Brandt < Hildebrandt, Bross < gr. Ambrósios, Fryda < Elfryda, Beta < Elżbieta, Dehn < Degenhard, Domin < Dominik, Ebert < Eberhard* (swn.), *Eiser < Agishari, Ehler < Elert, Erb < Erben* — skróconej formy od imienia *Eilhard, Filla < Teofila, Gang < imiona złożone z członem Gang-, np. Wolfgang, Gaś < Gabrys < Gabriel, Gella / Gela < Angela, Heid < imiona na Heid-, np. Heidlauf,*

¹⁷ E. BREZA w artykule *Nazwiska od żeńskich cerkiewnych imion kalendarzowych* (w: *Onimiacja i apelatywizacja*. Red. Z. ABRAMOWICZ, E. BOGDANOWICZ. Białystok 2006, s. 455) imię *Gallina* klasyfikuje do żeńskich imion cerkiewnych.

Helm < Helmut, Hill < Hilary, Hildebrand, Jokel < Jankiel < Jankiel, Kinder < Gundher, Kanter < Gantheri, Kuhn < Konrad, Kryszp < łac. Crispinus, Lasz < Lajos, Led < Ledwig, Libert / Lipert < Liubhard, Lieder < imiona na Liud- np. Liuthari, Lex < Alex, Loisa < Aloisa, Lorek < Florek < Florian, Max < Maxymilian, Maszko < Tomaszko < Tomasz, Mira < Mirosława, Olexa < Alexandra, Off < Autfrid, Ost < grec. Eustáchios, Oth < Othylia, Retka < Gretka < Greta, Rudka < Gertrudka, Sender < grec. Aleksióś, Sierg < łac. Sergius, Pol < Poli-karp, Wein < Weinhardt, Weinhold, Weinhold, Will < Wilhelm, Voith < Wojciech).

Nazwiska w formie imion spieszczonych i zgrubiałych

Ten typ zdecydowanie zdominował dziewiętnastowieczne nazwiska odimienne mieszkańców Cieszyzna (231 form, czyli około 41% nazwisk pochodzących od imion). Spośród nazwisk od polskich formacji hipokorystycznych najliczniejszą grupę stanowią utworzone od imion z formantem **-ek** (por. np. *Bartek < Bartłomiej, Bednarek / Benek / Bieniek < Benedykt, Bolek < Bolesław, Borek < Boromeusz, Bronek < Bronisław, Daniek / Danek < Daniel / Damian, Fabek < Fabian, Filippek, Franek, Eljaszek, Gosiek / Gutek < Gustaw, Jakubek, Janek / Jasiek / Jonek* (gw.) *< Jan, Jendrzek < Jędrek, Jędrek < Andrzej, Jopek < Job, Klimek < Klemens, Kristek < Krystian, Kasperek / Kaszperek, Iwanek, Jurek, Klimek < Klemens, Lukoszek < Łukasz, Lutzek < Lucjusz, Marcinek, Marianek, Michałek, Mojżyszek, Lolek < Adolf, Olek < Aleksander, Pawelek / Pawełek, Pawlitek, Słówek, Stoszek < Staszek < Stanisław, Szczepanek, Sobek < Sebastian, Stanek / Staniek / Stoszek / Staszek < Stanisław, Szczepk < Szczepan, Stefek / Steffek < Stefan, Tomanek, Walek < Walenty, Waniek < Iwaniek < Iwan; Wicek < Witold, Witek < Witold, Wojtek, Urbanek < Urban*). Wśród wynotowanych form tego typu pojawiło się kilka osobliwości — formy z użyciem przyrostka rodzaju nijakiego, charakterystycznego dla nazwisk kresowych **-ko**, urabiającego nazwiska odimienne typu: *Balko < Bolko < Bolesław, Danko < Damian, Janko, Jarko, Jurko, Pawełko, Staszko, Tomeczko* oraz ukraiński sufiks **-uk** (por. *Maksymiuk, Pawluk, Stasiuk*)¹⁸.

Do rzadszych sufiksów tworzących odimienne nazwiska można zaliczyć: żeński formant **-ka** (por. *Bronka < Bronisława*; formy podlegające maskulinizacji: *Januszka < Janusz, Stefka < Stefan, Liboska < Libor*); formanty: **-(e)ś / -yś /**

¹⁸ Por. A. DĄBROWSKA-KAMIŃSKA: *Nazwiska Polaków typu Dilny, Woronienko, Tetera*. W: *Onimizacja i apelatywizacja...*, s. 362—374.

-uś (*Jaś*; *Oleś* < *Oleksy*, *Aleksander*, *Danyś*, *Gabryś*, *Kryś* < imiona typu *Krzysztof*, *Kryspin*; *Bartuś*, *Urbanuś*, *Urbuś*; **-(u)ch** (por. *Januch* < *Jan*, *Jędruch*, *Janocha*, *Olech* < *Aleksander*, *Zych* < *Zygmunt*); okazjonalne sufiksy: **-sa** (por. *Jursa* < *Tomsa*) oraz **-ut** (por. *Mikut* < *Mikołaj*) zamykają zbiór imion derywowanych słowotwórczo w tej grupie.

Z materiału źródłowego wynotowano też zgrubienia posiłkowane formantami: **-al(a)** (por. *Tomala*, *Pietrula*); **-el** (por. *Bartel*, *Jakiel* < *Jakub*, *Nikiel* < *Mikołaj*); **-ul(a)** (por. *Bartula*); **-as** (por. *Gawlas* < *Gaweł*, *Janas*, *Jędras* < *Jędrzej*, *Juras* < *Jerzy*, *Klimas* < *Klemens*, *Pietras*); **-ys** (por. *Pietrys* < *Piotr*, *Wojtas* < *Wojciech*); **-us** (por. *Adamus*, *Borus*, *Jadamus*); **-(o)ta** (por. *Janota* / *Janota* < *Jan*); **-ica** (por. *Pawlica*, *Tomica*).

Do słowiańskich hipokorystyków z tej grupy można zaliczyć m.in. nazwiska: *Borek* < *Borzymir* // *Borzygniew* // *Borzystaw* // *Borzywoj*, *Boja* < *Bogustaw* // *Bolestaw*, *Falk* < *Falistas* / *Chwalistas* / *Chwalibor*, *Goryl* < *Gorzystaw*, *Jaracz* < *Jarostaw* < *Jarosz* < *Jarostaw*, (*Stach* / *Stachoń* / *Stachura* < *Stach* / *Staś*, *Stańko*, *Staszek*) < *Stanisław*, *Wacławek*, *Włoch* < *Władysław* / *Wodzistaw*, *Więcek* < *Więcestaw*, *Wojtula*.

Nazwiska od imion spopularyzowanych w krajach kultury chrześcijańskiej podległy adaptacjom morfologicznym i fonetycznym, co poświadcza analiza wyekscerpowanych nazwisk równych hipokorystykom sufiksalnemu derywowanym od imion chrześcijańskich, ujawniająca zarówno procesy spolszczania, jak i germanizacji imion¹⁹. Do najbardziej produktywnych polskich sufiksów, uczestniczących w procesach morfologicznego przyswajania imion oraz tworzenia ich form pochodnych — potocznych, należało podstawowe **-sz-**, por. *Barabosz* < *Barabas*, *Fabisz* < *Fabian*, *Gabrysz*, *Jurasz*, < *Jerzy*, *Olesz* *Oleksy*; **-asz-**: *Jurasz*; **-osz-**: *Jagosz* < *Jagna* < *Jadwiga*, *Jankosz*, *Klimosz*, *Kaifosz*, *Łukosz* < *Łukasz*, *Marosz*, *Mikosz* < *Dominik*, *Nikolosz*, *Tomasz*, *Witosz*; **-usz** (por. *Ondrusz*); **-esz** (por. *Bebes*); **-ysz** (por. *Frysz*).

Nazwiska utworzone od niemieckich formacji hipokorystycznych stanowią dość liczny zbiór. Wśród nich wyróżniają się nazwiska równe hipokorystykom niemieckim, zawierające formanty deminutywne. W tej grupie najczęstsze w funkcji nazwisk były imiona z formantami: **-man** (por. np. *Altmann*, *Eiedman* < *Aittrich*, *Eitar*, *Edelmann*, *Erdmann*, *Flezzmann*, *Gillman* < *Gill* < *Aegidius*, *Heidmann* imiona typu: *Haidulf*, *Heidolt*, *Haidrich*, *Hildemann*, *Hintzman* < *Heinrich*, *Hohmann*, *Lehmann*, *Mitschmann*, *Secmann*, *Seemann*, *Tiedmann* < *Diedrich*, *Dietrich*, *Trettmann*, *Ullmann*, *Zemann*) oraz sufiksem **-tz**, współtowa-

¹⁹ Ślady fonetyczno-graficznej germanizacji noszą następujące nazwy osobowe: *Rasz*, *Rahd* < *Radomir*, *Radosław*, *Radogost*, *Radociecz*; *Rath* < *Racibor*, *Racistas*, *Radick* < niem. hipok. *Radik* < im. *Radosław*. Do grupy nazwisk pochodzących od imion zniekształconych fonetycznie zaliczyć można też formy (również o adaptacjach fonetycznych): *Danel* < *Daniel*, *Engerth*, *Enzel*, *Greiff*, *Helbig*, *Heriadin* < *Herman*, *Juzof* < *Josef*, *Jorke* < *Jorge* < *Jorg*, *Lodwin* < *Ludwig*, *Oly* < *Olaf*, *Orel*, *Aurel*.

rzyszającym spieszczenia nie tylko od imion germańskich, ale też od imion chrześcijańskich o internacjonalnym charakterze (por. np. *Bartz* < *Bartholomeus*, *Bötz* < hipok. *Bötz* od imienia *Burkhard*, *Gotz* < *Gottfrid*, *Hanz* < *Johann* łac. *Joannes*, *Johannes*, *Hitz* < od imienia złożonego na *Hild-*, np. *Hildulf*, *Hildiward*; *Hintz* < *Heinrich*, *Mitz*, *Metz*, *Nitz* < grec. *Nicólaos*; *Koutz* < *Konrad*, *Titz* < *Dietrich*, *Sietz* imię złożone na *Sieg-*; *Witz* < *Winnfrid(tz)*). Rzadziej przechodziły do kategorii nazwisk imiona z formantami **-el**, **-ich** (por. *Botzel* < *Botz*, *Freidel*, *Fromel*, *Hartell* < *Hartman*, *Hartwich*, *Heckel*, *Himel*, *Kencel* < *Kenzel* < *Chu(o)nrad*, *Rotkegel*, *Spiegel*, *Thiel*, *Weichel*, *Wasel* < *Wasył*, *Willich* < *Wilhelm*) oraz **-ke** (por. *Fernke*, *Hanke*, *Hilke*, *Jaroschke*, *Lanzke*, *Lemke* < *Lamprecht*).

Nazwiska patronimiczne (tworzone od imion ojców)

Do derywacji słowotwórczych wskazujących najczęściej na filiację: ojciec — syn, zaliczyć można (wynotowane z materiału badawczego) formy typu: *Adamczak*, *Adamik* < *Adamowicz*, *Bartak*, *Bartonik*, *Bronclik*, *Bienkowicz* < *Benedykt*, *Błażejowicz*, *Florczak*, *Gawlik* < *Gaweł*, *Irzik* < *Jerzy*, *Hanak*, *Jadamik*, *Janiak*, *Janik*, *Jendrysik*, *Jędrzejowicz*, *Jędrzejczyk*, *Jędrzej* / *Andrzej*, *Jurzik*, *Jakubczyk*, *Jaroszek*, *Jobkiewicz* < *Job*, *Jonik*, *Józefowicz*, *Juraszczyk*, *Kasprzak*, *Kazimierczyk*, *Michalak*, *Michalczak*, *Michalczyk*, *Marcinkiewicz*, *Marcin*, *Mirczok*, *Pietrzik*, *Milok* < *Miłosz*, *Pawlik*, *Pawelczyk*, *Thomasik*, *Sławik*, *Szczepaniec*, *Szczepanik* < *Szczepan*, *Szymanik* < *Szymon*, *Tomusiak*, *Tomkiewicz*, *Urbanik*, *Urbanowicz* < *Urban*, tworzące zbiór obejmujący 8,6% wszystkich nazwisk odimiennych.

Nazwiska z przyrostkami złożonymi

Z materiału źródłowego wynotowano 63 formy (10,8%) nazwisk odimienych pochodzących od hipokorystyków, urabianych przez sufiksy złożone typu: **-aszek** (por. *Juraszek*); **-oszek** (por. *Maroszek*); **-eczko** (por. *Barteczko*); **-eczek** (por. *Tomeczek*, *Janeczek*, *Jareczek*, *Jureczek*); **-iczek** (por. *Janiczek*, *Łasiczek*, *Jurniczek*, *Jurziczek*, *Karliczek*, *Pawilczek*); **-itek** (por. *Pawlitek*); **-ulek** (por. *Jendrulek*); **-czyk** (por. *Pawelczyk*); innymi, pojedynczo wynotowanymi przykładami o specyficznych użyciach formantów są nazwiska: *Bartoniek*, *Jadwisz-*

czok < Jadwiga, Janotta < Jan, Juraniek, Jurczysta; **-ski**²⁰ (por. Adamski, Anderski, Bartoszewski, Bogumiński, Bogusławski, Borski, Brunowski, Iwański, Szymoński); **-cki** (por. Bartecki, Bohucki, Iwonicki, Jarecki); **-iński** (por. Jasiński); **-owski** (por. Brunowski, Jakubowski, Jankowski, Janowski, Marianowski, Mirowski, Pawłowski, Szymanowski, Waniowski, Wiechowski, Witkowski, Wojciechowski); **-owicz** (por. Wiktorowicz). Interesujące zjawisko językowe stanowią wynotowane w Cieszynie nazwiska odimienne urabiane przez złożony przyrostek rodzaju niejakiego **-eczko** (por. Barteczko, Janeczko, Juraszko, Jureczko, Tomeczko) — typowy, jak wcześniej sygnalizowano (prezentując formy z użyciem sufiksu **-ko**), dla kresowych nazwisk.

Nazwiska odimienne o podwójnej motywacji

Nie zawsze jest możliwe jednoznaczne wskazanie genezy językowej nazwiska. Trudności te dotyczą przede wszystkim jednosylabowych form skróconych lub składających się z jednej sylaby i formantu hipokorystycznego. Z materiału źródłowego wynotowano 16 form, w odniesieniu do których niemożliwe jest jednoznaczne podanie motywacji powstania nazwiska lub wskazanie językowego rodowodu nazwy (por. np. *Budka* < *Budziśław* lub leksem: *buda*, *budzić*; *Man* < od podstawy *Man-*, występującej w imionach złożonych typu *Manomir* lub imionach o nagłosie na *Ma-*, np. *Maria*; śródgłosie na *-ma*, por. *Emanuel* lub niem. nazwach osobowych z członem *-man*, np. *Herman*; *Myrta* / *Merta* < *Marcin*, lub ‘mirt’; *Rotz* < imiona na *Ro-*, np. *Rościśław* lub *Robert*; *Wojak* / *Wojakiewicz* < *Wojciech* lub wojownik; podobnie jak w nazwiskach *Wójcik*, *Wójtowicz*).

Zgromadzony materiał antroponimiczny Cieszyna dokumentuje polsko-czesko-niemieckie interferencje językowe oraz stosunki etniczne na terenie południowej Polski w XIX stuleciu i wiekach poprzednich, które wyrażają się m.in. w kreowaniu i procesach transonimizacji warstwy antroponimicznej (nazwiskowej) o identyfikacyjno-referencjonalnej funkcji. Podana egzemplifikacja nazwisk odimiennych mieszkańców Cieszyna dowodzi, że najczęściej do kategorii drugich określeń osobowych przechodziły formy derywowane sufiksalnie

²⁰ Istnieje kilka tez dotyczących obecności przyrostka **-ski** w nazwiskach. Według jednej z nich nazwy tego typu wskazują na relacje przestrzenne lub własnościowe. Inne stanowisko reprezentuje S. RYMUT (*Nazwiska Polaków*. Wrocław 1991, s. 52) — jego zdaniem nazwiska na **-ski** mogły obok wskazanych form odmiejscowych być formami odojcowskimi, wskazującymi na zależności rodzinne.

(hipokorystyczne i deminutywne) oraz imiona pełne. Formy derywacyjnie zredukowane, nazwiska patronimiczne równolegle „douzupęlniały” proces „przechodzenia” form odimiennych do sfery nazwisk (por. tabela 1.).

TABELA 1. Frekwencja i typologia nazwisk odimiennych mieszkańców Cieszyzna (w XIX wieku)

Typ nazwisk odimiennych	Frekwencja	%
Nazwiska odimienne bezprzyrostkowe	142	24,3
Imiona skrócone jako nazwiska rodowe	76	13,0
Nazwiska w formie hipokorystyków i deminutiwów	237	40,6
Nazwiska patronimiczne (tworzone od imion ojców)	50	8,6
Nazwiska z przyrostkami złożonymi	63	10,8
Nazwiska odimienne o podwójnej motywacji	16	2,7
R a z e m	584	

Wyniki pomieszczone w tabeli potwierdzają „bogactwo” antroponimiczne nazwisk pochodzących od imion (wiele procesów i mechanizmów równolegle modelowało kształt i strukturę tej warstwy nazewnictwa); na to zjawisko językowe wpływ wywarły również determinanty zewnętrzne — wielonarodowość, wielojęzykowość i wielokulturowość mieszkańców. Materiał analityczny poświadcza, iż nazwiska mieszkańców Cieszyzna odzwierciedlają większość historycznych i współczesnych sposobów spieszczania imion. Wiele nazwisk omawianego typu sięga również genezą do języka niemieckiego, najliczniej jednak poświadczone są nazwiska powstałe od imion pochodzenia biblijnego, łacińskiego, greckiego i innych należących do kręgu kultury chrześcijańskiej, przy niewielkim wpływie imion pochodzenia słowiańskiego. Zamykając typologiczną prezentację nazwisk odimiennych mieszkańców Cieszyzna, warto dodać, że w przypadku wielu imion (głównie chrześcijańskich), wynotowanych z materiału analitycznego, można wskazać na szczególnie produktywne²¹ formy (por. *Adam, Jan, Jakub, Michał, Piotr*), poświadczone tzw. gniazdami nazewniczymi (bazami nazwiskotwórczymi), które urabiały nazwiska o tym samym rdzeniu, tworząc w ten sposób całe ciągi derywacyjne (por. np. *Adamczyk, Adamczak, Adamiec, Adamek, Adamik, Adamski, Jadamik, Jadamiec; Janko, Jankowski, Jasiński, Jasik, Jaśkiewicz, Jaś, Jontek, Jonek, Josiek*).

²¹ Na podobną tendencję wskazali m.in.: K. RYMUT: *Nazwiska...*, s. 153; H. GÓRNY: *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV—XIX w.)*. Rzeszów 2004, s. 93 i n.

IZABELA ŁUC

**Namen der Bewohner Cieszyn's, die von Vornamen abstammen
im XIX Jahrhundert****Z u s a m m e n f a s s u n g**

Dieser Artikel präsentiert die Typologie der Namen der Bewohner Cieszyn's. Die Grundlagen zeigten auf viele antroponimische Prozesse, die die Namen bilden: die sprachlichen, die kulturellen, nationalen, sozialen und rechtlichen Faktoren.

IZABELA ŁUC

**Different surnames of the inhabitants of Cieszyn
in the 19th century****S u m m a r y**

The article presents a typology of different surnames of the inhabitants of Cieszyn of the new Polish period. The analytical material is presented on the basis of the following division: surnames from full first names, shortened first names as family surnames, surnames in the form of hypocoristics and diminutives, patronymic surnames (created from father's first names), surnames created by means of a complex suffix, first name-related surnames of a double motivation. The very material proves the abundance of anthroponymic processes shaping a typology of different surnames determined by among other things linguistic, cultural, ethnic and socio-legal factors.